

A Survey of Arbaeen March Ritual and its Social and Political Functions

Seyed Mohammad Mousavi *

Received: 1394/06/04

Reza bayat **

Accepted: 1394/08/04

Abstract

Arbaeen March, as a tremendously big religious event, has sustained the memory of Imam Hussein and Ashura throughout the ages. The huge participation of pilgrims in this ceremony every year symbolizes the spirituality, culture and political stance of the faithful community. In actuality, the Shiite community demonstrates its highly influential existence to the whole world by participating in this monumental congregation on the one hand, and creating a mutual impact i.e. influencing and being influenced on the other. Hence, the event plays a remarkable role in gratifying the social and political dimensions of the participants besides its outside feedback.

The main question of this survey is therefore about the impact of the event. The answer has been given from two viewpoints, social and political. The social side deals with aspects like seeking identity, lifestyle, social reform, paving the way for the coming of Imam Mahdi the Savior, etc. and the political side refers to functions like resistance, unity, security, defying world arrogance, and alike.

Keywords: *Arbaeen* March, Ritual, Social Functions, Political Functions

* Ph. D. in History of Culture and Islamic Civilization, Researcher in Imam Hosein University, coordinating author Mousavee67@gmail.com

* M.A. in Islamic Studies and Law, Imam Sadiq University Reza.bayat@isu.ac.ir

کاوشی در آیین پیاده‌روی اربعین حسینی و اثرگذاری کارکردهای اجتماعی و سیاسی آن

سیدمحمد موسوی *

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۱۶

رضایات **

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۲۹

چکیده

آیین اربعین حسینی، به عنوان یک پدیده بزرگ دینی، در طول ۱۴ قرن گذشته، همواره محور ماندگاری نهضت عاشورا و گفتمان امام حسین علیه‌السلام بوده است. شرکت زائران حسینی در پیاده‌روی این آیین، هر ساله نمودی از معنویت، فرهنگ، سیاست و اجتماع آنان می‌باشد. در واقع، شیعیان در این گردهمایی عظیم، از طرفی موجودیت خود را در ابعاد متفاوت به جهانیان اعلام می‌دارند و از سوی دیگر، حضور خود زائران در این مراسم، موجب تأثیر پذیری و تأثیر گذاری متقابل آنها می‌شود. لذا این جریان سهم قابل توجهی در اغناء مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی شرکت‌کنندگان پیاده‌روی اربعین و همچنین بازخورد بیرونی آن دارد.

در این مقاله، سؤال اصلی عبارت است از اینکه آیین پیاده‌روی اربعین، چه تأثیراتی داشته است؟ نگارندگان در این مکتوب، در دو بُعد سیاسی و اجتماعی، سؤال فوق را پاسخ و مورد بررسی و واکاوی قرار می‌دهند و از این دریچه پژوهشی، به جستار کارکردهای "اجتماعی" نظیر هویت‌یابی، سبک زندگی، اصلاح جامعه، زمینه‌سازی ظهور و ... و همچنین به کارکردهای "سیاسی" نظیر مقاومت، وحدت، امنیت‌آفرینی، استکبارستیزی و ... می‌پردازند.

واژگان کلیدی: اربعین، پیاده‌روی اربعین، آیین، کارکردهای اجتماعی اربعین، کارکردهای سیاسی اربعین

* دکتری تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، پژوهشگر دانشگاه امام حسین علیه‌السلام، نویسنده مسئول

Mousavee17@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

Reza.bayat@isu.ac.ir

مقدمه

اصلی‌ترین عنصر پویایی تشیع و یکی از مهمترین محورهای حیاتی فرهنگ شیعه، وجود قیام امام حسین علیه‌السلام و حماسه‌ی عاشورا است. این مسأله مهم تاریخی که از ۱۴ قرن پیش شکل گرفته و در طول تاریخ رشد و تکامل یافته است، امروزه به یک گفتمان تحت عنوان «گفتمان حسینی» یا «نهضت عاشورا» تبدیل شده است که از اساسی‌ترین رگه‌های حیات فکری و اعتقادی شیعیان می‌باشد و متناسب با ظرفیت‌های تاریخ، از آن زمان تا کنون، ظهور و بروز و تأثیرگذاری در بسیاری از ابعاد بشریت داشته است و سهم زیادی در تکامل مسلمانان دارد.

عزاداری شیعیان در سوگواری واقعه عاشورا، سالیان سال است که در بین شیعیان ابا عبدالله علیه‌السلام رایج بوده و در هر زمان و هر مکان، به اشکال متفاوت در طول تاریخ انجام شده است. از آنجایی که قیام امام حسین علیه‌السلام از جنبه‌های متفاوت مذهبی، معنوی، سیاسی و اجتماعی قابل بررسی است، این عزاداری‌ها نیز در دوره‌های متفاوت، اشکال متفاوت به خود گرفته و طبعاً تأثیرات متفاوتی بر جامعه مسلمانان گذاشته است. آیین عزاداری بر ابا عبدالله علیه‌السلام، از همان آغاز، تأثیرات خود را در جامعه آشکار کرد و این تأثیرات تا امروزه، روز به روز پررنگ‌تر و مؤثرتر شده است. از همان آغاز قیام‌ها، قیام توابین، مختار، زید و... گرفته تا انقلاب اسلامی، حزب‌الله لبنان و بیداری اسلامی در دهه اخیر. اگر درک نظری و الگوگیری از نهضت عاشورا را علت ایدئولوژیکی این تحولات بدانیم، بی‌شک باید تأثیر آیین‌ها و عزاداری‌های عاشورا را علت اجتماعی این تحولات قلمداد کنیم. چرا که تحولات و انقلاب‌ها علاوه بر برنامه‌ریزی و سازمان، به یک جایگاه اجتماعی نیاز دارند که بهترین بستر برای این جایگاه، مجالس عزاداری و مناسک سوگواری است. لذا آیین‌های عزاداری و مناسک سوگواری جمعی را باید از مؤثرترین مؤلفه‌های تحولات سیاسی و اجتماعی در جوامع اسلامی به شمار آورد.

آیین «پیاده‌روی اربعین حسینی» را می‌توان بزرگ‌ترین مراسم آیینی شیعیان، که در یک زمان و مکان واحد انجام می‌شود، تلقی کرد. این آیین هر ساله، مرجع و مأوای خیل کثیر شیعیان است که با شرکت در این منسک، ابعاد متفاوت زندگی سیاسی، اجتماعی و مذهبی خود را در مقابل چشم جهانیان به نمایش می‌گذارند. پس از سرنگونی حکومت بعثی در عراق، هر سال این آیین در آن کشور رشد و نمو پیدا کرد و اکنون به حدی از

وسعت رسیده است که به یکی از تأثیرگذارترین پدیده‌ها بر بدنه سیاسی و اجتماعی جهان اسلام تبدیل شده است. لذا بررسی نظری این پدیده، از ابعاد متفاوتی قابل پژوهش و واکاوی است که شناخت کامل آن، ساعت‌ها مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی را می‌طلبد که در این مقاله، بُعد کوچکی از آن مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه که در این مقاله، در خصوص اربعین مورد پژوهش و واکاوی قرار می‌گیرد، عبارت است از بررسی اثرگذاری کارکردهای اجتماعی و سیاسی پیاده‌روی، که در چند بخش و به صورت کارکردمحور، مورد واکاوی قرار گرفته است. در این پژوهش، نویسندگان در وهله اول با سعی بر تبیین مفهوم کلی آیین پیاده‌روی اربعین و توضیح ویژگی‌های این منسک، به استخراج و تبیین کارکردهای این آیین در دو حیطه اجتماعی و سیاسی پرداخته‌اند. پژوهش مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و مستخرج از کتب، مقالات، آمار و تحلیل‌ها و ... می‌باشد.

۱. مفهوم‌شناسی و تاریخچه

۱-۱. تعریف اربعین

اربعین در لغت به معنی چهلیم است (دهخدا، ۱۳۷۲، ص. ۱۳۷۳) و در اصطلاح به بیستم ماه صفر سال ۶۱ هجری قمری، چهلمین روز شهادت امام حسین علیه‌السلام و یارانش اطلاق می‌شود (طوسی، ۱۴۱۱، ص. ۷۸۷) که اهل بیت امام حسین علیه‌السلام در آن تاریخ از شام به کربلا باز می‌گردند (مفید، ۱۴۱۴، ص. ۲۶). عدد اربعین ریشه در موارد بسیار دینی دارد. به طور مثال می‌توان از رسیدن بلوغ فکری انسان در چهل سالگی^۱ یا رسیدن رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به بعثت در سن چهل سالگی (یوسفی غروی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص. ۳۱۵)، یا میقات حضرت موسی سلام‌الله‌علیه با خداوند طی چهل روز (نوری، ۱۴۰۸، ج ۹، ص. ۳۲۹)، یا شهادت چهل مؤمن بر جنازه مؤمن دیگر که موجب غفران او می‌شود^۲، نام برد.

۲-۱. جایگاه اربعین در قرآن و حدیث

در بسیاری از آیات قرآن، از واژه اربعین استفاده شده است.^۳ و در تمامی آنها اربعین به معنای چهل یا چله به کار رفته است و از نوعی تقدس برخوردار می‌باشد.^۴ در حدیث نیز، رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله زمین را تا چهل روز گریان از مرگ مؤمن قلمداد می‌کنند^۵ و

امیرالمؤمنین علیه السلام توبه حضرت داوود را چهل روز می‌دانند^۶ و امام سجاد علیه السلام نیز، نیروی هر یک از یاران امام زمان عجل الله فرجه را هنگام ظهور، به اندازه چهل نفر تلقی می‌کنند.

۱-۳. تاریخچه پیاده‌روی اربعین

زیارت امام حسین علیه السلام در روز اربعین در احادیث بسیاری سفارش شده است. به طوری که امام عسگری علیه السلام زیارت اباعبدالله علیه السلام در روز اربعین را از علامات پنج-گانه مؤمن می‌داند^۷ و امام صادق علیه السلام زیارت‌نامه‌ای را در این خصوص دارند (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص. ۱۱۳). ریشه‌های این زیارت مقدس را می‌توان در موارد بسیاری جستجو کرد؛ از جمله زیارت حضرت جابر بن عبدالله انصاری رحمه الله علیه در روز اربعین، که در منابع دینی از وی به عنوان اولین کسی یاد می‌گردد که قبر امام حسین علیه السلام را بعد از شهادتشان زیارت کرد و همچنین او اولین کسی بود که در کربلا به زیارت و عزاداری امام حسین علیه السلام پرداخت.

زیارت با پای «پیاده»، آیینی بوده که از قدیم مرسوم بوده است و در ادیان و مذاهب دیگر نیز مشاهده می‌شود و اختصاص به زمان و مکان خاصی ندارد. همان‌طور که نقل شده است، حضرت آدم هزار بار به زیارت خانه خدا رفت و این راه را توسط قدم‌هایش پیمود (دربندی، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۶). یا مثال دیگر، قیصر، پادشاه روم، با خدای خود پیمان بسته بود که در صورت پیروزی بر ایرانیان در جنگ، با پای پیاده، از قسطنطنیه به زیارت بیت المقدس برود و این کار را هم انجام داد (سبحانی، ۱۳۸۵، ص. ۶۹۶). لذا این شیوه زیارت در همه ادیان مشاهده می‌گردد و حاکی از ارزشمندی این نوع زیارت دارد.

در دین اسلام هم، برای زیارت با پای پیاده، اجر و قرب فراوانی نوشته شده است. امام صادق علیه السلام، یک حج با پای پیاده را برابر هفتاد حج می‌دانند (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص. ۵۳) و همچنین می‌فرمایند: «هر که پیاده به زیارت امیر مؤمنان علیه السلام رود، خدای متعال بر هر گامی، ثواب یک حج و یک عمره را برای او می‌نویسد و اگر پیاده برگردد، به هر گامی، برای او ثواب دو حج و دو عمره می‌نویسد.» (ابن طاووس، ۱۳۹۲، ص. ۷۵). ایشان در حدیث دیگری می‌فرمایند: «هر کس پیاده به زیارت قبر امام حسین علیه السلام برود، خداوند متعال به هر گامی که برداشته، ثواب آزاد کردن بنده‌ای از اولاد اسماعیل را می‌دهد.» (ذهنی تهرانی، ۱۳۸۹، ص. ۴۳۹). ابن قولویه در کامل

الزیارات، در بیش از ده روایت، ثواب پیاده رفتن به زیارت اباعبدالله علیه‌السلام را برمی‌شمرد، که برخی از آنها عبارتند از: آمرزیدن تمام گناهان، تنزه و تهذیب در برداشتن هر قدم، محو سیئات در قدم اول و نوشتن حسنات در قدم دوم، دفع بلاء در دنیا و آخرت، رفع حوائج دنیوی، مصونیت از آتش جهنم و ... (ر.ک. ابن قولیه، ۱۳۷۵، صص. ۱۴۵-۱۴۲).
رفته رفته، زیارت با پای پیاده، به تاسی از احادیث، بین علماء، بزرگان، حکام و مردم مرسوم گردید. مرحوم آخوند خراسانی، مرحوم شیخ انصاری، میرزا حسین نوری و... از جمله عالمانی هستند که به تشریف با پای پیاده اهتمام خاصی داشتند. همچنین، حاکمان حکومت‌های شیعی از جمله جلال‌الدوله آل بویه، که از خندق شهر کوفه تا مشهد امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نجف را پیاده پیمودند (ابن جوزی، ۱۴۱۲، ج ۸، ص. ۱۰۵) و شاه عباس صفوی که از اصفهان تا مشهد الرضا را پیاده طی کردند (سیوری، ۱۳۹۵، ص. ۹۷؛
واله اصفهانی، ۱۳۸۰، ص. ۱۷۶).

بنابر استنادات فوق، «ارزش زیارت با پای پیاده» و همچنین «ارزش زیارت امام حسین علیه‌السلام در روز اربعین»، منجر شد تا این دو مقوله با یکدیگر پیوند بخورند و یک آیین با شکوه را تحت عنوان «پیاده‌روی اربعین حسینی» تشکیل دهند که قرن‌هاست مظهر محبت سید الشهدا علیه‌السلام و مأوای فرهنگ شهادت و ایثار می‌باشد.

۴-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعدد و خاصی تا به حال دربارهٔ تجربهٔ زیارت، تجارب زیارتی اخیر در تشیع، پیاده‌روی اربعین حسینی، ابعاد و آثار آن صورت گرفته است. به عنوان مثال، در عرصهٔ میدانی، یوسفی و همکاران (۱۳۹۱) ضمن تحلیل پدیدارشناختی تجارب زیارتی از شش زائر به روش نمونه‌گیری هدفمند دریافتند که مناسک زیارت، عقیده به تقدس، عقیده به شفاعت، دلدادگی، خضوع، توسل‌جویی، مناجات و آرامش از موضوعات مرکزی معنای زیارت است که بر حسب اشتراک معنا به سه مقولهٔ کلی آداب‌مندی زیارت، عقیده به خارق‌العادگی زیارت‌شونده و جذب به تقسیم می‌شود. همچنین به این نتیجه رسیدند که هر سه مقولهٔ مذکور، در همهٔ تجارب زیارتی مشارکت‌کنندگان وجود دارد و این اشتراک، نشان‌دهندهٔ پدیدار اجتماعی زیارت است.

یا مثال دیگر، رضوی زاده (۱۳۹۶) با تحلیل مصاحبه‌هایی که با ۳۶ زائر پیاده زن و مرد ایرانی در مسیر نجف به کربلا انجام داد، به سه مضمون اصلی از این تجربه زیستی پی برد: ۱. تجربه تعلیق امر مادی ۲. رنج مقدس به مثابه مولد معنا ۳. برانگیزانندگی عاطفی مناسک جمعی زیارت. که این سه مضمون، خود شامل شش مقوله فرعی نیز بودند از جمله: تعلیق عقلانیت ابزاری، به تعلیق در آمدن نظم سلسله‌مراتبی قشربندی اجتماعی، ادراک امر قدسی و غیبی، چشمداشت پاداش، احساس تعلق هویتی به اجتماع مذهبی، و اعلان عملی باور به عقیده مذهبی با بازسازی تجربه تاریخی رنج‌آلود. که مقوله «تعلق عقلانیت ابزاری» نیز خود شامل دو جزء از جمله اختیار و نهاد و بازتفسیر امنیت می‌شود.

همچنین پژوهش‌های طالبی و براق علی‌پور (۱۳۹۴) در مصاحبه با ۱۰ زائر در قالب مدل پارادایمی، کریستیا و همکاران (۲۰۱۶) در یک پیمایش با ۲۴۱۰ عراقی و ۱۶۶۸ ایرانی در خصوص دلایل زیارت، طاهری (۱۳۹۴) در یک پیمایش با ۵۳۸ زائر ایرانی حج عمره، از جمله موارد سابقه تحقیقات میدانی در این زمینه می‌باشد.

در عرصه کتابخانه‌ای نیز پژوهش‌های زیادی در مقوله‌های متفاوت، از جامعه‌شناسی زیارت گرفته تا ارتباطات آیینی تا بررسی ابعاد پیاده‌روی اربعین و... مورد تحقیق واقع شده است. به عنوان مثال، لانکوار (۱۳۸۱) طی بررسی‌های خود، سفرهای زیارتی را شکلی از فعالیت معنوی دانسته است که در حقیقت برای رفع کمبودهای زندگی صورت می‌گیرد و در آن زائر با تصمیم به سفر، جابجایی و توسل به جا یا بنایی مقدس، می‌کوشد بر حال و هوای نامساعد زندگی غلبه کند. جوادی آملی (۱۳۹۴) در تحلیل تجدید حیات زیارت در هزاره جدید میلادی، استدلال می‌کند در جهانی که ارزش‌ها و هنجارها در آن در حال تغییر است، این توجه به زیارت نشان می‌دهد که افراد پرشماری می‌کوشند زندگی روزمره‌شان را پشت سر بگذارند و در جستجوی واقعیت اصیل به جایی دیگر سفر کنند. معتقدان به ادیان به جاهایی سفر می‌کنند که باور داشته باشند امکان ارتباط با الوهیت وجود دارد. در آنجا مؤمنان از طریق بازکاوی و ریشه‌یابی مجدد خود در نظام باورهایشان، خود را بازسازی می‌کنند. فلاناگان (۱۳۹۴) طی تحقیقاتی مشابه، آیین‌های دینی را دارای عملکردهای چندگانه مانند آرامش‌بخشی، پرستش و بازسازی اجتماعی و جسمانی می‌داند که از طریق ابزارهای اجتماعی الگودار و بسیار منظم نشان داده می‌شود.

امین (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنایت به ویژگی‌ها و امتیازات ویژه آیین پیاده‌روی اربعین حسینی، سه رکن اساسی ماهیت، ساختار و کارکردهای این آیین را با تفسیرهای مشارکت‌کنندگان اصلی اش یعنی زائران، مروجان و مجریان، از منظر چارچوب‌های نظری ارتباطات آیینی مطالعه کرده است.

۲. آیین پیاده‌روی اربعین حسینی

۱-۲. تعریف آیین

آیین، توافقی دسته‌جمعی یا شکل اجتماعی رفتاری با سطح بالایی از شدت، اشتیاق و احساسات است (Kanekar, ۱۹۹۲, P. ۸۹). آیین ابزاری قدرتمند برای واشکافی لایه‌های تودرتوی نمایش اجتماعی است که اساسی‌ترین مشخصه‌های فرهنگی که در این نمایش تعبیه شده است را آشکار می‌سازد (ترنر، ۱۳۷۸: ۸۲). دورکیم (۱۹۶۵) آیین را عملی تشریفاتی که دربرگیرنده معانی دینی مقدس است تعریف می‌کند و باکوک، آیین را نمایشی جسمانی تلقی می‌کند که با نمادها در ارتباط است (Bacock, ۱۹۷۴, p. ۴۶۳). طبیعی است که در خصوص «آیین» نیز مانند بسیاری از مفاهیم بنیادین علوم اجتماعی تعریفی واحد و مورد توافق همه صاحب‌نظران وجود نداشته باشد. چنان‌که در ادبیات آیین‌شناسی مانند مفهوم فرهنگ، تقریباً به تعداد مؤلفان، از آیین تعریف وجود دارد (رودنبولر، ۱۳۸۷، ص. ۴۰).

در میان آیین‌های شیعیان، می‌توان بارزترین و مهمترین آیین را «آیین حسینی یا عاشورایی» دانست. اساساً عزاداری شیعیان، خاصاً عزاداری عاشورا را می‌توان برجسته‌ترین ایام شیعیان تلقی کرد (بلوشر، ۱۳۶۳، ص. ۸۷). در طول تاریخ تشیع، مناسک عاشورایی، بستر اصلی تفکر دینی و ذهنیت مذهبی مردم بوده و آمیختگی شدیدی با وجدان جمعی آنان داشته است. گفتمان کربلا و آیین عزاداری حسینی، مهمترین منسک جمعی برای عامه شیعه و بستر اصلی دینداری و کسب تجربه دینی برای مؤمنان هستند. شکل‌های گوناگون این آیین، محمل اصلی نضج هویت دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مردم هستند (رحمانی، ۱۳۹۲، ص. ۱۷). آیین «پیاده‌روی اربعین حسینی» می‌تواند به عنوان بزرگترین آیین مذهبی شیعیان که در یک زمان و مکان واحد اجرا می‌شود، تلقی

گردد. این آیین هر ساله، مرجع و مأوای خیل کثیر شیعیان می‌باشد که با شرکت در این منسک، بزرگترین آیین مذهبی خود را به اجرا در می‌آورند.

۲-۲. ویژگی‌های آیین اربعین

۲-۲-۱. غیر تفریحی بودن

پیاده‌روی اربعین به عنوان یک آیینی که همراه با سفر و گذار می‌باشد، اصلاً جنبه تفریحی و گذران شادی ندارد. سفری که در این نوع آیین شکل می‌گیرد، همراه با شادی عرف نیست، بلکه هدف از این نوع مسافرت اساساً درک جسمی و معنوی مصیبت و شریک کردن خود در غم اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است. به بیانی واضح‌تر، شیعیان این سفر را از آن جهت می‌روند که نوعی تحول روحی پیدا کنند و لذا هدف از این آیین تفریح و سرگرمی نیست. و این وجه تمایز آیین پیاده‌روی اربعین شیعیان از بسیاری از آیین‌های دنیاست.

۲-۲-۲. خصلت قدسی (ماوراءالطبیعی)

آیین‌ها غالباً برای بزرگداشت نیرویی مقدس به کار می‌روند (براکت، ۱۳۶۳، ص. ۲۶۷). آیین، عملی در رابطه با امری مقدس است. معیار قدسیت، الگوی فعالیت اعضای اجتماع است؛ اینکه آنان چگونه رفتاری نسبت به موضوعی مقدس دارند (رودنبولر، ۱۳۸۷، صص. ۶۶-۶۴). به تعبیر دیگر، آیین‌ها باید به نوعی صبغه ماوراءالطبیعی داشته باشند (بشیر، ۱۳۹۰، ص. ۲۳۹). متبرک بودن خاک جاده، شفابخش بودن پذیرایی‌ها، نذورات و... نمونه‌هایی از خصلت این آیین‌ها است (امین، ۱۳۹۵، ص. ۳۹). در طول مسیر پیاده‌روی، زائرانی مشاهده می‌شود که با پای معلول پیاده‌روی می‌کنند، پیرزنان و پیرمردهایی که توان راه رفتن ندارند، زن‌ها و بچه‌هایی که این حجم از سختی راه برایشان بی‌سابقه بوده است و ... همه و همه ریشه در این خصلت قدسی اربعین دارند و اگر این خصلت نبود، شاهد اینگونه عجائب نبودیم.

در نفس اجتماع بزرگ اربعین و با نظر به عدم پیش‌آمد کمترین اختلال و بحران، باید به یک حقیقت و نیروی ماوراءالطبیعی تحت عنوان «امداد غیبی» پی برد. اساساً تجمعات گروهی کوچک، نظیر مسابقات، جشن‌ها، عزاداری‌ها و ... ذاتاً همراه با نوعی چالش است که بیان آنها در این مکتوب نمی‌گنجد. اما در پیاده‌روی اربعین، با حضور ۲۷ میلیون

کنش‌گر که هر کدام از ملیتی متفاوت در این آیین شرکت کرده‌اند، کمترین چالش یا خللی مشاهده نمی‌شود. از نظر نگارنده، این را باید ریشه‌دار در نیروهای ماوراءالطبیعی و امدادهای غیبی دانست. امداد غیبی عبارت است از هرگونه نصرت و امدادی که از جانب خداوند متعال برای کمک به مسلمین و مؤمنین در مسائل سیاسی، اجتماعی و نظامی، که این نصرت‌ها اعم از امدادهایی است که مستقیماً از جانب خداوند صورت می‌گیرد و یا از طریق انبیاء و ائمه علیهم السلام، ساری و جاری می‌گردد (قوام، ۱۳۸۴، ص. ۱۶). عینی‌ترین مظاهر امداد غیبی را می‌توان در متن وقوع انقلاب اسلامی و حوادث پس از آن و جنگ هشت ساله مشاهده کرد.^۸

۲-۳-۲. مردمی بودن و دولتی نبودن

در مناسک عزاداری، خودجوش بودن، چرخه اقتصادی مردم‌نهاد، و توزیع نقش‌ها میان کنشگران مردمی، به ما کمک می‌کنند تا این نوع آیین را «مردمی» بخوانیم (امین، ۱۳۹۵، ص. ۴۳). محسنیان این نوع مدیریت را «مدیریت هیئتی» می‌نامد و اذعان می‌دارد که مدیریت هیئتی، پدیده‌ای است کاملاً بومی که توانسته به صورتی موفق، بزرگداشت نهضت عاشورا و تفکر ایثار را در راستای منافع جامعه، به مدت چهارده قرن زنده نگه دارد. در این شیوه، ویژگی‌های این نوع مدیریت عبارتند از: خودجوشی، عاطفی، داوطلب‌پذیر، توانایی محور، ثواب‌طلب، هماهنگی و تعهد (محسنیان، ۱۳۸۶، ص. ۴). بر این اساس، در راهپیمایی اربعین، در این پدیده خیلی گسترده، ما اثری از ورود دولت یا دستگاه‌های دولتی نمی‌بینیم و عموم مردم، خود، مدیریت این پدیده را در دست گرفته‌اند. بر اساس آمار، حدود ۲۷ میلیون در مراسم اربعین شرکت می‌کنند و به طور متوسط، هر کدام حدود ۱۰ روز در عراق حضور دارند (خبرگزاری رسمی جمهوری اسلامی، کد خبر: ۸۱۸۶۴۰۱۴). طبیعی است مشکلات بسیار زیادی در مدیریت این فضای عظیم به وجود آید، اما مدیریت مردم در این آیین گسترده، یکی از اصلی‌ترین دلایل عدم بروز هر نوع مشکلی می‌شود. لذا نقطه مثبت کنترل و مدیریت آیین پیاده‌روی اربعین را می‌توان مردمی بودن آن دانست.

۳. کارکردهای اجتماعی پیاده‌روی اربعین

۳-۱. هویت‌یابی

به‌طورکلی، یکی از مهمترین کارکردهای اجتماعی آیین، کارکرد هویت‌یابی است. حفظ هویت فرهنگی از طریق تکرار عقاید و ارزش‌های مشترک و برپایی رسوم و مراسم‌ها و همچنین انتقال آن به نسل‌های بعدی، جهت جلوگیری از اختلال اجتماعی و فرهنگی، از اصلی‌ترین کارکردهای هر آیینی می‌باشد (توسلی، ۱۳۶۹، ص. ۱۵۳). حسینی و همکاران (۱۳۸۹) تبیین و شناخت مذهبی را گامی مهم در شکل‌گیری فرآیند هویت‌یابی و جهت‌گیری درونی (خاصاً بر روی جوانان و نوجوانان) می‌دانند (حسینی و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۶۸). شرکت‌کنندگان آیین اربعین، در خلال پیاده‌روی، با مسائل نظری بسیار زیادی از جمله حقیقت دین، اصول و پایه مذهب تشیع و نهایتاً ماهیت و هدف قیام امام حسین علیه‌السلام آشنا می‌گردند. لذا این کسب معرفت، به نوعی هویت‌یابی منجر می‌شود که در لایه‌های متفاوت اجتماعی جامعه تأثیرگذار است.

هویت‌یابی از طریق آیین تا جایی مؤثر می‌شود که مناسک مذهبی، در قالب مصرف فرهنگی و شیوه زندگی فردی بروز پیدا می‌کند و الگوبرداری از آن به زندگی شخصی افراد منتقل می‌شود (دغافله، ۱۳۸۶، ص. ۶۵). بدین ترتیب می‌توان الگوی فرهنگی ناشی از پیاده‌روی اربعین و مدل آن را در سبک زندگی افراد شرکت‌کننده نیز مؤثر دانست و لذا این مقوله می‌تواند خود، به عنوان یک تغذیه فرهنگی و الگوی مصرفی در سبک زندگی افراد، تأثیرگذار واقع گردد.

۲-۳. شکل‌گیری سبک زندگی اسلامی

آنتونی گیدنز، سبک زندگی را ناشی از نظام معنایی می‌داند که افراد بر اساس برداشت‌های خود، برای خود می‌سازند. فرد، مجموعه‌ای از اصول انتخاب شده را در خود درونی می‌کند (یا در وی درونی می‌شود) که بر اساس آنها، اعمالش را در سطحی میان خودآگاه و ناخودآگاه سامان می‌دهد (گیدنز، ۱۳۷۸، صص. ۱۲۹-۱۱۹). شرکت‌کنندگان در آیین پیاده‌روی اربعین، در طول مسیر، با اصول فرهنگی بسیار زیادی آشنا می‌شوند که این اصول، در ابعاد متفاوت سبک زندگی اسلامی نمود پیدا می‌کنند. اصول فرهنگی و اجتماعی زندگی شیعیان، سالیان سال است که دستخوش تحولات قرار گرفته و تا امروزه اشکال متفاوت به خود دیده است تا به این مرحله از کمال رسیده که در اربعین مشاهده می‌گردد. شادابی و نشاط بالای معنوی، ایثار و گذشت از دارایی‌های مادی، در اختیار

گذاشتن تمام امکانات زندگی و بیشترین بهره‌برداری مفید از آنها توسط مردم عراق (میزبان)، یکی شدن و عدم تبعیض بین زائران، انس شرکت‌کنندگان با یکدیگر بدون توجه به رنگ و قوم و ملیت و زبان، تأثیر از رفتار و آداب و رسوم همدیگر (که غالباً شرکت‌کنندگان، بعد حُسن رفتار خود را به نمایش می‌گذارند)، همه و همه، حاکی از کمال رفتار و آداب مجموع مجریان و شرکت‌کنندگان می‌باشد. بر این اساس، آشنایی با این روش زندگی، برای فردی که برای اولین بار جذب این آیین می‌شود، موجب شکل‌گیری سبک زندگی جدید بر این مبنا می‌شود و برای کسانی که سالیان ممتد در این فضا بوده‌اند نیز سبب غنی شدن سبک زندگی ناشی از پیاده‌روی اربعین می‌گردد.

در اجتماع اربعین، شاهد تولید زیرسیستمی اقتصادی هستیم که بر مبنای روحیه مشارکت و تعاون، آن هم از جنس داوطلبانه، شکل می‌گیرد. مشارکتی که در تمدن منفعت‌محور و توسعه‌گرای غربی بی‌معناست و اتفاقاً از زیرسیستم اقتصادی تمدنی برخوردار است، که سبب ایجاد امنیت یا تولید مناسب برای جسم و بهداشت و تغذیه و غیره می‌گردد (محمدی سیرت، ۱۳۹۵، ص. ۱۹). اگر این اصل در اجتماعات اسلامی زنده شود و مردم بدون در نظر گرفتن مناسبات شخصی و نژادی و خویشاوندی، با هم همکاری کنند و از همکاری با افراد و گروه‌های استعمارگر خودداری نمایند، بسیاری از نابسامانی‌های اجتماعی سامان می‌یابد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص. ۲۵۴).

در عنوان گذشته ذکر گردید که هویت‌یابی ناشی از این آیین مذهبی، در شکل‌گیری سبک زندگی افراد شرکت‌کننده مؤثر است، حال باید به این نکته پی برد که این سبک زندگی برداشت شده از متن آیین پیاده‌روی، هم بر هویت‌یابی افراد تأثیر گذار است. بسیاری از پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که این سبک زندگی نقش مهمی در شکل‌گیری هویت بازی می‌کند (Barber et al, ۲۰۰۵, P. ۱۸۵; Haggard et al, ۱۹۹۱, P. ۱۰۳؛ خواجه‌نوری و همکاران، ۱۳۸۹، صص. ۱۵۲-۱۲۷).

۳-۳. اصلاح جامعه و زمینه‌سازی ظهور

سرتاسر قیام امام حسین علیه‌السلام برای اصلاح جامعه و احیاء دین در آن برهه زمانی بود.^۹ قیام عاشورا و انتظار موعود را می‌توان دو مؤلفه مکمل هم دانست. حرکت شورآفرین امام حسین علیه‌السلام برای اصلاح حکومت منحرف و ستم‌کار یزید، الگوی بسیار مناسبی

برای شیعیان به وجود آورد تا آنان با بهره‌گیری از این الگو، در همه عصرها و نسل‌ها، پایا و پویا، حضور مثبت خود را در تحولات سیاسی جامعه اسلامی به مرحله ظهور برسانند (رستمی، ۱۳۸۸، ص. ۱۶۹). بی‌تردید، هر انقلابی از زمان وقوع خود، پاره‌ای از قواعد اجتماعی و هنجارهای گروهی را تولید و عرضه می‌کند که در طی حیات اجتماعی، قابلیت بهره‌برداری به صورت آیین، رسوم و حتی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در عرصه‌های مختلف را داراست. انقلاب عاشورا نیز با دارا بودن چنین امتیازاتی، یکی از مهمترین انقلاب‌های فرهنگی و آرمان‌گرا به شمار می‌رود (جان احمدی، ۱۳۸۸، ص. ۲۵۳). اگر اعتقاد دورکیم را مبنی بر اینکه جامعه بدون ایجاد آرمان تشکیل نمی‌شود، بپذیریم (گیدنز، ۱۳۷۶، ص. ۱۶۳)، می‌توان ادعا کرد جامعه شیعه نیز با آرمان عاشورایی، شکلی اجتماعی به خود گرفت که رفته رفته، ارزش‌های اخلاقی آن به صورت آیین‌ها و رسومی در آمدند که کارکرد آنها، انتظام بخشیدن به جامعه و جهت دادن به رفتارهای جمعی و صورت‌های اجتماعی شد (مندراس، ۱۳۸۴، ص. ۱۶۷). جلوه این انتظام‌بخشی را می‌توان در آیین پیاده‌روی اربعین حسینی مشاهده کرد. در این مراسم، چندین میلیون شیعه، با الهام‌گیری از آموزه‌های حسینی از جمله قیام علیه فساد، امر به معروف و نهی از منکر، هجرت و جهاد، شعار آن حضرت را سر می‌دهند. این مقوله تا جایی جلو می‌رود که از یک شعار جمعی، به یک اصلاح اجتماعی در جوامع تبدیل می‌شود که بازخورد این موضوع را امروزه در مسأله بیداری اسلامی در بسیاری از کشورهای خاورمیانه می‌توان دید. رفته رفته، این شعائر گروهی و حرکت‌های جمعی به تحولات اجتماعی در جوامع اسلامی منجر می‌شود که غایت اصلی آن به زمینه‌سازی ظهور بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف ختم می‌گردد و با ظهور حضرت حجت، اصلاح جامعه، به اتمام می‌رسد. بر همین اساس، می‌توان یکی از مهم‌ترین کارکردهای آیین پیاده‌روی اربعین را، اصلاح جامعه و زمینه‌سازی ظهور دانست.

۳-۴. تسکین مشکلات و مصائب اجتماعی و فردی

به عقیده دورکیم، آموزه‌های دینی و انجام مناسک فردی و اجتماعی دینی می‌تواند در تسکین رنج‌ها و کاهش ناامیدی‌ها در زندگی و افزایش ظرفیت تحمل دردها و تمکین توأم با آرامش خاطر مؤثر باشد. دین با انجام چنین کارکردهای فردی می‌تواند در آرامش

اجتماعی، نقش مؤثری را ایفا نماید (بینگر، ۱۹۷۰، ص. ۹). وبر نیز، هدف دین از اطمینان‌آفرینی روانی را، چیزی جز درک‌پذیر ساختن جهانی معنادار نمی‌داند (Weber, P. ۲۸۱, ۱۹۷۰). تعلق افراد یک جامعه، به یک شیوه عمل جمعی، مانند برگزاری آیینی مشخص و همگانی، پیوندها و ارتباطات میان اعضای آن جامعه را تقویت می‌کند. اینگونه، همبستگی و انسجام اجتماعی نیز تقویت می‌شود و اسباب ثبات، استمرار و پایداری جامعه را فراهم می‌آورد (توسلی، ۱۳۸۰، صص. ۱۳۵-۱۲۴). به بیان ترنر، آیین عمدتاً در جهت پوشش دادن و جبران فاصله‌ها در جامعه تلاش می‌کند (ترنر، ۱۳۷۸، صص. ۹۶-۸۰). خصوصاً این کمک زمانی پررنگ می‌شود که عاملی کمکی (به مثابه متغیری مستقل) نظیر باور دینی، به انجام آن آیین اجتماعی معنا بخشیده و اهتمام به آن را با وعده پاداش (ثواب) جذاب‌تر کرده باشد. آیین به لحاظ تقویت ارتباطی و اجتماعی، عاملی اساسی برای کاهش کشمکش‌های اجتماعی نیز می‌گردد (امین، ۱۳۹۵، ص. ۵۱).

تأثیر واقعه عاشورا بر روان انسان، حقیقتاً نوعی تسکین و آرامش است. در حقیقت، یکی از کارکردهای مجالس عزاداری و ذکر مصیبت، همین تحول روحی و تسکین قلبی است. حضور در راهپیمایی اربعین، خود یک نوع وسیله‌ایست برای کسب آرامش و نشاط. فرد با حضور در این مراسم، ضمن آشنایی با مؤلفه‌های آرامش، که از ویژگی‌های بارز امام حسین علیه‌السلام و یارانش بود، می‌آموزد که چگونه در دشوارترین لحظه‌های زندگی، آرامش خود را حفظ نماید و به جای پاک کردن صورت مسائل و مشکلات موجود، راه حل مناسبی برای آن‌ها بیابد. بر همین اساس است که جمعیت چند ده میلیونی، که هر کدام از قوم و ملیت متفاوتی هستند و تابع قوانین و مقرراتی متفاوت، چند روز در کنار هم، به کوچک‌ترین تقابل و تضادی بر نمی‌خورند.

۳-۵. تولید نظم اجتماعی نوین

شناخته‌شده‌ترین بخش نظریه اجتماعی دورکیم، کارکرد آیین در تولید و حفظ نظم اجتماعی، به‌ویژه از طریق عاطفه و همبستگی است. تعطیلات و روزهای مقدس، مستلزم «وقفه‌ای» در زندگی عادی اجتماعی است که این وقفه برای دور هم جمع شدن و بازتاب امور درونی است. آیین از خلال تدارک دوره‌ای یک «وقفه»، گرد هم آوردن اعضای پراکنده اجتماعی و پرداختن به قیود و اصول اخلاقی مشترک، باعث پرورش «نظم

اجتماعی» می‌شود (رودنیولر، ۱۳۸۷، صص. ۹۲-۹۱). ویل دورانت، تمدن را نظامی اجتماعی می‌داند که طی آن، خلاقیت فرهنگی امکان‌پذیر شده و جریان می‌یابد و ظهور آن منوط به برقراری امنیت و پایان یافتن هرج و مرج است (دورانت، ۱۳۳۱، ص. ۱۹). توانی خلق استعداد شکل‌دهی نظم اجتماعی جدید، از دیگر ظرفیت‌سازی‌های منسک اربعین است. نظم اجتماعی، از جمله زیرسیستم‌های تمدنی است که سامان تمدن و ارتباط دیگر اضلاع تمدنی را ممکن می‌شود (محمدی‌سیرت، ۱۳۹۵، ص. ۲۰).

پیاده‌روی اربعین در جلوه یک مراسم آیینی، توانسته است در کشور پراسیب و کم‌نظم عراق، الگوی نوینی از خلق نظم را معرفی نماید که بسیاری از کشورهای دارای تجربه‌های متعدد در مراسم‌های آیینی، از فهم و اجرای الگوی آن ناتوان هستند. به عنوان مثال اربعین نظامی اجتماعی را خلق می‌کند که این آیین ۲۷ میلیون نفری، به مراتب کم‌آسیب‌تر از مراسم ۳ میلیون نفری حج تمتع در عربستان می‌شود. ریشه این آرامش و ثبات را می‌توان در مؤلفه‌های بسیاری جستجو کرد - که ذکر آنها از توان این بحث خارج است - که ما مجموع خروجی آن مؤلفه‌ها را سبب ایجاد نوعی «نظم اجتماعی نوین» می‌دانیم. بدین ترتیب، آیین پیاده‌روی اربعین، علاوه بر تولید نوعی نظم اجتماعی درونی در همان بازه زمان برگزاری مراسم، ظرفیتی را فراهم می‌آورد که موجبات شکل‌گیری نظم اجتماعی ملی می‌شود که در مقیاس گسترده‌تر ثبات سیاسی و امنیتی عراق را رقم می‌زند.

۴. کارکردهای سیاسی پیاده‌روی اربعین

اساساً اربعین را می‌توان نمونه بارز عینیت سیاست و دیانت در اسلام دانست. به طور کلی، اگر فلسفه قیام امام حسین علیه‌السلام و گفتمان عاشورا را اصلاح جامعه و مبارزه با نظام سیاسی ظلم و فساد بدانیم، باید اربعین را گرامیداشت این گفتمان تلقی کنیم. به بیانی دیگر، شیعیان در ایام اربعین، این گردهمایی و نمایش قدرت را نشان می‌دهند که اعلام دارند پیرو راه امام خود در مبارزه با ظلم و فساد هستند و این موضوع وقتی اهمیت مضاعف می‌یابد که می‌بینیم این شیعیان از هر قوم و ملیتی هستند و دایره وسعت گفتمان ظلم‌ستیزی و عینیت دین و سیاست امام حسین علیه‌السلام در بُعد جهانی نمود پیدا کرده است.

۴-۱. مقاومت و بیزاری از ظلم و استکبار

در واقع، نهضت عاشورا این مقوله را به دنیا اعلام کرد که در برابر ظلم و فساد و استکبار، راهی جز مقاومت وجود ندارد. پیام اصلی قیام ابا عبدالله این بود که برای اصلاح جامعه و ترویج دین، باید در برابر وضع موجود و نظام حاکم ایستادگی کرد. به طور کلی، تکوین تاریخ تشیع، همواره همراه با مبارزه سیاسی و قیام علیه ظلم و فساد بوده است. الشیبی، این مبارزه را میراث اصلی شیعیان می‌داند که از زمان سقیفه کلبه خورد و در عاشورا به اوج رسید و لذا تشیع هیچ گاه نتوانست از این میراث فاصله بگیرد (الشیبی، ۱۳۸۰، صص. ۲۶-۳۸). قرارگیری دائمی در شرایط مبارزه برای شیعیان چهار رهاورد اصلی در پی داشت: ۱. شکل‌گیری اندیشه تقیه، که یک استراتژی سیاسی-اعتقادی برای حفظ و بقا است (امین، ۱۳۹۵، ص. ۶۴)؛ ۲. شکل‌گیری اندیشه امامت مبتنی بر نص و علم الهی (امین، ۱۳۹۵، ص. ۶۴)؛ ۳. شکل‌گیری اندیشه عصمت به عنوان رکنی در امام-شناسی شیعه (الشیبی، ۱۳۸۰، ص. ۲۹)؛ ۴. شکل‌گیری مسأله مهدویت در تشیع (الشیبی، ۱۳۸۰، ص. ۳۰). بر این اساس، اگر عاشورا را اوج مقاومت و ظلم‌ستیزی تشیع در برابر نظام استکبار بدانیم، آیین اربعین را باید نمود بیرونی آن دانست. امام حسین علیه السلام خود را «قتیل العبره»^۱، یعنی کشته عبرت‌ها {اشکها} می‌داند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶، ج ۳، ص. ۲۳۹)؛ چرا که هر مؤمنی ایشان را یاد می‌کند، عبرت می‌گیرد. لذا عزاداری بر ابا عبدالله علیه السلام در کلیه اعصار، موجب عبرت گرفتن شیعیان از راه ایشان و انتقال‌دهنده پیام ظلم‌ستیزی و مبارزه آن حضرت در عرصه تاریخ می‌باشد. به طور مثال می‌توان به نقش هیأت‌های مذهبی و مجالس عزاداری در بروز تحولات اجتماعی و نمونه بارز آن، انقلاب اسلامی اشاره کرد (ر.ک جعفریان، ۱۳۸۱). و اتفاقاً به همین سبب بود که در زمان حکومت بعثی صدام بر عراق، آیین اربعین مورد ممنوعیت و تحت فشار قرار گرفت و توجه به این موضوع حاکی از ظرفیت بالای استکبارستیزی در عزاداری بر ابا عبدالله علیه السلام است. بر همین اساس، در اربعین، میلیون‌ها شیعه، در کنار هم، مسیر سیدالشهدا علیه السلام را طی می‌کنند و شعار «هیئات منا الذلّه» امام را سر می‌دهند که توجه به این قضیه، اهمیت مقوله ظلم‌ستیزی و مقاومت را در بین شرکت‌کنندگان آیین پیاده‌روی نشان می‌دهد.

۴-۲. وحدت و بیداری اسلامی

در نگاه ظاهری، واقعه عاشورا یک قیامی بود که توسط امام حسین علیه السلام و ۷۲ یارشان در محرم سال ۶۱ هجری در صحرای کربلا به وقوع پیوست و در طی آن، امام و یارانش در همان جا به شهادت رسیدند و خاندانشان به اسارت گرفته شدند. اما در حقیقت، این واقعه، به نقطه جرقه نهضتی تبدیل گردید که قرن‌ها محور وحدت و اتحاد همه شیعیان و پیروان اباعبدالله در برقراری حکومت اسلامی و مبارزه با ظلم و استکبار شد. نیکلسن در این باره می‌گوید: «حادثه کربلا حتی مایه پشیمانی و تأسف امویان شد؛ زیرا این واقعه شیعیان را متحد کرد و آنها برای انتقام حسین هم صدا شدند و صدای آنان در همه جا، به ویژه عراق و ایران انعکاس یافت.» (حسن ابراهیم حسن، ۱۳۶۶، ج ۱، ص. ۳۶۵).

یکی از مؤثرترین کارکردهای آیین‌ها وحدت اجتماعی می‌باشد. مطالعات جامعه‌شناختی نشان می‌دهد که یک جنبش اجتماعی که کارآمدی و توفیق عملی داشته باشد، می‌تواند نقشی الگویی برای دیگر جنبش‌ها ایفا نماید و آنها را به همان جهت که خود حرکت می‌کند، سوق دهد (گیدنز، ۱۳۷۶، ص. ۱۴۹). انسجام اجتماعی و وحدت گروهی را می‌توان یکی از مؤثرترین کارکردهای عزاداری اباعبدالله دانست. اگر بر اساس الگوی گیدنز، کارکردهای آیین را دو نوع کارکرد آشکار و پنهان بدانیم (گیدنز، ۱۳۷۶، ص. ۷۴۹)، وحدت گروهی و انسجام اجتماعی را می‌توان کارکرد پنهان عزاداری اباعبدالله علیه السلام دانست که این کارکرد در عرصهٔ اربعین به یک وحدت سیاسی و همبستگی بین‌المللی تبدیل می‌گردد. امام خمینی رحمه الله علیه می‌فرماید: «اسلام این قدر برای اجتماع و برای وحدت کلمه، هم تبلیغ کرده است و هم عمل کرده است؛ یعنی روزهایی را پیش آورده است که با خود این روزها و انگیزه این روزها، تحکیم وحدت می‌شود؛ مثل عاشورا و اربعین.» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۵، ص. ۴۳۸).

در چند سالهٔ اخیر، تحولات زیادی در ساختار سیاسی و حاکمیتی کشورهای اسلامی شکل گرفت که از آن تحت عنوان «بیداری اسلامی» یاد می‌گردد. بیداری اسلامی عبارت است از ترک انفعال و رجعت به آموزه‌های اصیل اسلامی - که روحیهٔ شجاعت، عزتمندی، مقاومت و ظلم‌ستیزی را به کالبد جامعه تزریق می‌کند - و قیام علیه مستکبرین برای استیفای حقوق و آزادی‌های غصب شده است (سعیدی، ۱۳۹۱، ص. ۸۹). اولین موج بیداری اسلامی در سال ۱۹۷۹ در ایران شکل گرفت و مبدأ تحولات کشورهای

اسلامی گردید. امام خمینی رحمه‌الله‌علیه با بنای گفتمان «کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا»، این مقوله را در تمام دنیا تعمیم بخشید و انقلاب ایشان الگوی بسیاری از تحولات کشورهای اسلامی گردید. بعد از انقلاب اسلامی ایران، جنبش مقاومت حزب‌الله لبنان که تا کنون هم ادامه دارد، پرچم‌دار بیداری اسلامی می‌باشد. این موج بیداری اسلامی در دهه اخیر موفق به قیام در بسیاری از کشورهای اسلامی از جمله مصر، لیبی، تونس و یمن گردید که در اثر آن، حاکمان مستکبر این کشورها سرنگون شدند (بذر افکن و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۳۲۹). در بررسی ریشه‌ای این قیام‌ها، می‌توان انسجام اجتماعی و وحدت سیاسی را عامل اصلی دانست که در علل گوناگونی خلاصه می‌گردد. از اصلی‌ترین این علل، برگزاری مجالس و آیین‌های مذهبی است (امین، ۱۳۹۵، ص. ۵۳). در آیین اربعین، جلوه خاصی از این بیداری اسلامی به چشم می‌خورد. سر دادن شعار «هیئات منا الذله» توسط شرکت‌کنندگان، شعار علیه خاندان آل سعود و تکفیری‌های داعش، استفاده از تصاویر مراجع مبارز در طول مسیر پیاده‌روی؛ به طور مثال آیت‌الله عیسی قاسم توسط مردم بحرین یا شیخ زکزاکی توسط مردم نیجریه و...، همگی از مظاهر بیداری اسلامی در آیین پیاده‌روی اربعین هستند.

۳-۴. امنیت آفرینی

در قبل ذکر گردید که یکی از کارکردهای اجتماعی آیین پیاده‌روی اربعین، ایجاد نوعی نظم نوین اجتماعی در بین مردم می‌باشد. این کارکرد، هنگامی که در بُعد ملی نگرینسته می‌شود، به عنوان یک کارکرد سیاسی مطرح می‌گردد. به این معنا که معاشرت و زندگی یک گروه اجتماعی بسیار بزرگ که سبب نظم اجتماعی آنها می‌شود، هنگامی که در حیطه ملی مطرح می‌شود، موجب خلق نوعی امنیت و ثبات می‌گردد که این امنیت بدون برنامه‌ریزی دولتی یا ورود ارگان‌های نظامی شکل می‌گیرد. به بیانی می‌توان گفت، در این ساختار، توجیه اجتماعی سبب پیشگیری اخلاق سیاسی و بر هم ریختن نظم عمومی می‌گردد که ریشه این مقوله را می‌توان در بهره‌گیری از اخلاق و حقوق اسلامی توسط زائران سیدالشهدا علیه‌السلام دانست. بر اساس مطالبی که در قبل مبنی بر کارکرد سیاسی نهضت عاشورا گفته شد، اربعین را می‌توان بزرگ‌ترین مانور امنیتی در عصر معاصر

دانست. مانوری که ۲۷ میلیون شرکت‌کننده دارد که نه به دلیل عضویت در سازمانی نظامی، بلکه به واسطه اتصال قلبی به منبعی ازلی و ابدی در این مانور شرکت کرده‌اند. در حوزه مطالعات امنیتی، دو گفتمان اصلی را می‌توان پیشنهاد داد: گفتمان ایجابی و گفتمان سلبی. گفتمان سلبی، شاخصی سخت‌افزارگرایانه دارد و در مقابل، گفتمان ایجابی، شاخصی نرم‌افزارگرایانه. لذا گفتمان سلبی در مقابل گفتمان ایجابی، از آن حیث که بر نقش عوامل سخت‌افزارگرایانه تأکید می‌کند، متمایز می‌شود (افتخاری، ۱۳۸۷، ص. ۱۶۸). آیین پیاده‌روی اربعین توانسته است بر خلاف گفتمان سلبی و تهدید محور امنیت، که بر ابزارهای سخت و نظامی خلق امنیت تأکید دارند، امنیتی جمعی خلق کند که ریشه در اجتماع و منسک بزرگ اربعین دارد و با قدرت نرم‌افزاری در گفتمانی ایجابی، موجب پدیداری امنیت در منطقه شود (محمدی‌سیرت، ۱۳۹۵، ص. ۲۱). بر این اساس، آیین اربعین، بدون هیچگونه استفاده از قوه قاهره و یا ابزارهای سرکوب‌گرایانه، توانسته است امنیتی را به وجود بیاورد که نظیر آن را در هیچ کجای دنیا و با استفاده از هیچ نوع ابزار یا قوای امنیتی و نظامی، نمی‌توان پیدا کرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با نظر به آنچه در این نوشتار گذشت، نتیجه گرفته می‌شود که آیین پیاده‌روی اربعین حسینی، یکی از مؤثرترین مناسک بر تعالی تشیع می‌باشد. این آیین که هر ساله با شرکت میلیون‌ها شیعه در کشور عراق شکل می‌گیرد، در ابعاد متفاوتی تأثیرگذار است. اگر از بُعد معنوی و مذهبی قیام عاشورا و عزاداری‌ها گذر کنیم، بُعد اجتماعی و سیاسی نهضت امام حسین علیه‌السلام در اربعین و در آیین پیاده‌روی به نمایش گذاشته می‌شود. این آیین ۱. نوعی مانور سیاسی - اجتماعی است که اتحاد، امنیت، قدرت و پابندی به آرمان شیعیان را به جهانیان اعلام می‌دارد و تأثیرات بیرونی آن بر دنیای خارج اثرگذار است، ۲. یک منسک اجتماعی - سیاسی است که سبب آرامش، هویت‌یابی، وحدت، و الگوپذیری شیعیان از یکدیگر و بر یکدیگر می‌شود و تأثیرات آن سبب تعالی فضای درونی و تمام جهات اسلام و تشیع می‌گردد. بر همین اساس، در مقاله حاضر، کارکردهای مؤثر اربعین در دو محور سیاسی و اجتماعی و با بهره‌مندی از مطالعات جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، از دریچه بررسی اثرگذاری کارکرد، مورد پژوهش قرار گرفت که منتج به دست‌یابی و

تحلیل چندین کارکرد گردید. کارکردهای اجتماعی عبارتند از: هویت‌یابی، شکل‌گیری سبک زندگی اسلامی، اصلاح جامعه و زمینه‌سازی ظهور، تسکین مشکلات و مصائب اجتماعی و فردی، تولید نظم اجتماعی نوین. و کارکردهای سیاسی نیز عبارتند از: مقاومت و بیزاری از ظلم و استکبار، وحدت و بیداری اسلامی، امنیت‌آفرینی. لازم به ذکر است، در توضیح کارکردهای فوق به علت محدودیت سعی گردید صرفاً تحلیل‌های مختصر و کارآمد ارائه گردد ولی در همین کارکردها، فضای پژوهش برای پژوهشگران بعدی بسیار زیاد است. همچنین کارکردهای بسیاری را علاوه بر کارکردهای فوق می‌توان ناشی از پیاده‌روی اربعین دانست که آن هم به علت محدودیت، در این مکتوب نمی‌گنجد. در پایان، به حسب تأثیرگذاری بهتر و بیشتر آیین پیاده‌روی اربعین، پیشنهادهای جهت دست‌یابی به وضعیت مطلوب ارائه می‌گردد. از جمله:

۱. شناخت ظرفیت‌ها، بررسی نیازمندی‌ها، تهیه آمایش و ارائه طرح‌های ملی-مذهبی - بین‌المللی جهت رفع کمبودها و غنای آیین پیاده‌روی در سطح دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها؛
۲. تشکیل کمیته نخبگانی برنامه‌ریزی سالانه برای اجرای آیین پیاده‌روی و ارائه برنامه به مجریان مردمی؛
۳. فعالیت ستاد اربعین در طول سال و در همه ابعاد اعم از اجتماعی، سیاسی، بین‌المللی، اقتصادی، عمرانی و ... و سازماندهی فعالیت‌های موازی نهادها و سازمان‌ها؛
۴. انعکاس رسانه‌ای تمامیت آیین پیاده‌روی در رسانه‌های بین‌المللی و تأسیس چند شبکه ماهواره‌ای در این خصوص جهت جذب هر چه بیشتر زائر؛
تهیه تغذیه فرهنگی توسط نخبگان و ارائه به شرکت‌کنندگان جهت بصیرت‌افزایی و الگودهی سیاسی؛ و ...

کتابنامه

قرآن کریم

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ ه.ق). *من لا یحضره الفقیه*، قم: انتشارات اسلامی
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۱۲ ه.ق). *المنتظم فی تاریخ الملوک و الأمم*، بیروت: دارالکتب العلمیه
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۶ق). *مناقب آل ابی طالب*، نجف: مطبعه الحیدریه
- ابن طاووس، غیاث الدین بن عبدالکریم (۱۳۹۲). *فرحه الغری*، قم: شریف رضی
- ابن قولیه، جعفر بن محمد (۱۳۷۵). *کامل الزیارات*، تهران: نشر صدوق
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۷). «انقلاب اسلامی و امنیت ملی، درآمدی بر تحول گفتمانی- راهبردی امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران» *گفتارهایی درباره انقلاب اسلامی ایران*، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام
- امین، محسن (۱۳۹۵). *پیاده روی اربعین به مثابه ارتباطات آیینی شیعی*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه السلام
- بذرافکن، مجید؛ جاودانی مقدم، مهدی (۱۳۹۱). «بیداری اسلامی و جنبش اسلامی در خاورمیانه»، *بیداری اسلامی در نظر و عمل*، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام
- براکت، اسکار (۱۳۶۳). *تاریخ تاثیر جهان*، تهران: نشر نقره
- بشیر، حسن (۱۳۹۰). *تعزیه*، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام
- بلوشر، پیرت (۱۳۶۳). *سفرنامه بلوشر*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی
- ترنر، جانانان، اچ (۱۳۷۸). *مفاهیم و کاربردهای جامعه شناسی*، ترجمه محمد فولادی و محمد عزیز بختیاری، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله علیه
- توسلی، غلامعباس (۱۳۶۹). *نظریه های جامعه شناسی*، تهران: سمت
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰). *جامعه شناسی دینی*، تهران: سخن
- جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸). «انگاره های فرهنگی عاشورا در فرهنگ سازی انقلاب اسلامی ایران»، *مجموعه مقالات دومین کنگره سراسری عاشورا پژوهی*، سازمان اوقاف و امور خیریه
- جعفریان، رسول (۱۳۸۱). *تأملی در نهضت عاشورا*، قم: انصاریان
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۴). *ادب فنای مقربان - جلد اول: شرح زیارت جامعه کبیره*، قم: اسراء
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶). *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث

حسن، حسن ابراهیم (۱۳۶۶). تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: جاویدان حسینی، فریده سادات؛ مزیدی، محمد؛ حسین چاری، مسعود (۱۳۸۹). «پیش‌بینی سبک‌های هویت بر اساس جهت‌گیری‌های مذهبی در میان دانشجویان دانشگاه شیراز»، اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره ۶، شماره ۱

خمينی، سيدروح‌الله (۱۳۸۹). صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه‌الله‌علیه

خواجه‌نوری، بیژن؛ روحانی، علی؛ هاشمی، سمیه (۱۳۸۹). «سبک زندگی و هویت ملی (مطالعه موردی: دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر شیراز)»، مطالعات ملی، شماره ۱۱
خواجه‌نوری، بیژن؛ کریمی، ماندانا؛ خجسته، سعاد (۱۳۹۴). «بررسی رابطه فرآیند جهانی شدن فرهنگی و هویت مذهبی در ایران»، تحقیقات فرهنگی ایران، شماره ۲۹
دربندی، فاضل (۱۳۹۲). اسرار الشهادة، تهران: طوبای محبت
دغاقله، عقیل (۱۳۸۶). «نسبت‌سنجی هویت‌های اجتماعی و الگوهای هویت‌یابی در جهان امروز»، راهبرد، شماره ۴۵

دورانت، ویل (۱۳۳۱). تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام، تهران: سینا
دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲). لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران
ذهنی تهرانی، سیدمحمدجواد (۱۳۸۹). ترجمه کامل الزیارات، تهران: پیام حق
رحمانی، جبار (۱۳۹۲). مطالعات جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی مناسک عزاداری محرم، تهران: خیمه

رستمی، حیدرعلی (۱۳۸۸). «نقش قیام عاشورا و انتظار موعود در تداوم و پویایی فرهنگ تشیع»، مجموعه مقالات دومین کنگره سراسری عاشورا پژوهی، سازمان اوقاف و امور خیریه رضوی‌زاده، ندا (۱۳۹۶). «ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده‌ایرانی در عراق (مطالعه موردی: پیاده‌روی اربعین آذر ۱۳۹۳-عراق)»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ششم، شماره ۴

رودنبولر، اریک دبلیو (۱۳۸۷). ارتباطات آیینی؛ از گفتگوهای روزمره تا جشن‌های رسانه‌ای شده، ترجمه عبدالله گیویان، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). فروغ ابدیت: تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه
آله، قم: بوستان کتاب

سعیدی، روح‌الامین (۱۳۹۱). «بیداری اسلامی: طراحی یک چارچوب نظری»، بیداری اسلامی در نظر و عمل، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

- سیوری، راجر (۱۳۹۵). *ایران عصر صفوی*، تهران: نشر مهر
- الشیبی، مصطفی کامل (۱۳۸۰). *تشیع و تصوف*، ترجمه علیرضا ذکاوتی، تهران: امیر کبیر
- طالبی، ابوتراب؛ براق علی‌پور، الهه (۱۳۹۴). «گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری زائران معنکاوی کنش زیارت زائران امام رضا علیه السلام»، *علوم اجتماعی*، شماره ۶۹
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۶۸). *مکارم الخلاق*، قم: الشریف الرضی
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۱ ه.ق). *مصباح المجتهد*، بیروت: مؤسسه فقه الشیعه
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۴). *تهذیب الاحکام*، تهران: دارالکتب الاسلامیه
- فلانگان، ک. (۱۳۹۴). *آیین در فرهنگ علوم اجتماعی (با تأکید بر مفاهیم دینی)*، ترجمه محمد قلی‌پور، مریم ابراهیمی، ثمین نیازی، مشهد: شاملو
- قوام، میرعظیم (۱۳۸۴). *نقش امداهای الهی و معنویت در تحولات سیاسی*، تهران: سازمان عقیدتی و سیاسی نیروی انتظامی
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی
- لانکوار، روبر (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت*، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳). *بحار الانوار*، قم: دارالکتب الاسلامیه
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۶). «مدیریت هیأتی در سازمان و تأثیر آن بر فعالیت روابط عمومی»، *رسانه*، سال هجدهم، شماره ۷۰
- محمدی‌سیرت، حسین (۱۳۹۵). «اربعین، منسک اجتماعی در قواره‌های تمدنی: ظرفیت‌ها و زیرسیستم‌های تمدنی»، *مطالعات مسجد و مهدویت*، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۴ ه.ق). *مسار الشیعه*، قم: دارالمفید
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه
- مندراس، هانری (۱۳۸۴). *میانی جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: امیرکبیر
- نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ ه.ق). *مستدرک الوسائل*، قم: موسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام
- لاحیاء التراث
- واله اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۸۰). *ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

یوسفی غروی، محمد هادی (۱۳۸۸). تاریخ تحقیقی اسلام (موسوعه التاریخ الاسلامی)، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله علیه
یوسفی، علی؛ صدیق اورعی، غلامرضا؛ کهنسال، علیرضا؛ مکرریزاده، فهیمه (۱۳۹۱). «پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا علیه السلام»، *مطالعات اجتماعی ایران*، سال سوم، شماره

۳

خبرگزاری رسمی جمهوری اسلامی، نشانی اینترنتی: <http://www.irna.ir> کد خبر:

۱۳۹۴/۹/۱۲ تاریخ: ۸۱۸۶۴۰۱۴

- Bacock, R. (۱۹۷۴). *Ritual in Industry Society*, London: Allen and ynwin
- Barber, B. L., Stone, M. r., Hunt, J. E., Eccles, J. S. (۲۰۰۵). “Benefits of Activity Participation: the role of Identity Affirmation and peer Group Norm Sharing” *Organized activities as context of development*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Haggard, L. M., Williams, D. R. (۱۹۹۲). “Identity affirmation through leisure activities: leisure symbols of the self”, *Journal of Leisure Reserch*, No. ۲۴
- Kanekar, A. Arati, K. (۱۹۹۲). “Celebration of place; Processional Rituals and Urban Form”, *Massachusetts Institute of Technology*, Department of Architecture, No. ۲۰
- Weber, M. (۱۹۷۰). *The social psychology of the world religions*, London: Routledge
- Yinger, M. (۱۹۷۰). *The Scientific Study of Religion*, London: Routledge.
- Taheri, B. (۲۰۱۶). “Emotional. Connection, Materialism, and Religiosity: An Islamic tourism experience” , *Journal of Travel & Tourism Marketing*, No. ۷: ۱۰۱۱-۱۰۲۷.
- Christia, F., Dekeyser, E. and Knox, D. (۲۰۱۶). *To Karbala: Surveying Religious Shi'a from Iran and Iraq*, MIT Political Science Department Research Paper No. ۲۰۱۶-۳۹. Available at SSRN: https://papers.ssrn.com/sol۳/papers.cfm?abstract_id=۲۸۸۵۳۴۷
- Eade, J. (۱۹۹۲). Pilgrimage and Tourism at Lourdes, France, *Annals of Tourism Research*, No. ۱: ۱۸-۳۲.

۱ «حتیٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دَرْجَتِي إِيَّايَ تَبْتَئْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»؛ و هنگامی که انسان به مرحله رشد و شکوفایی تام رسید و چهل سال بر او بگذشت، می‌گوید: پروردگارا، طریق شکر و سپاس نعمت‌های خودت را بر من و پدر و مادرم به من الهام فرما! و طریق انجام عمل صالح که مورد رضا و تحسین تو باشد را به من بیاموز! در میان ذریه من صلاح و سداد را استوار فرما! به درستی که من به تو روی آوردم و تسلیم خواست و اراده تو گشتم» (احقاف/۱۵)

۲ قال الصادق عليه السلام: «إذا مات المؤمن فحضر جنازته أربعون رجلاً من المؤمنين فقالوا اللهم إنا لا نعلم منه إلا خيراً وأنت أعلم به منا قال الله تبارك وتعالى قد أجزت شهادتكم و غفرت له ما علمت مما لا تعلمون؛ هنگامی که مؤمنی از دنیا برود، چهل مؤمن بر

جنازه او شهادت دهند: خدايا ما جز نيکي از او چيزي نمي‌دانيم، در حالي که تو از ما به او آگاه‌ترى! خداى متعال مى‌فرمايد: من شهادت شما را در حقّ اين مؤمن امضاء و تنفيذ نمودم، و از او براى آنچه که از او مى‌دانم و شما نمي‌دانيد درگذشتم و او را مورد عفو و مغفرت خویش قرار دادم.» (مجلسی، ۱۳۶۳: ج ۱۰۴، ۶۲، حدیث ۳۵)

۳ «قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيَهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ» [خدا به موسى] فرمود [ورود به] آن [سرزمین] چهل سال بر ایشان حرام شد [که] در بیابان سرگردان خواهند بود. پس تو بر گروه نافرمانان اندوه مخور. (مانده ۲۶)

۴ «وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً؛ وَ يَادْ أَوْرِيدْ هِنْكَامِي كَهْ بَا مُوسَىٰ چهل شب وعده كرديم.» (بقره/۵۱)

۵ قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: «يا اباذر! إن الأرض لتبكي على المؤمن إذا مات أربعين صباحاً؛ أي ابوذرا! هنگامی که مؤمنی از دنیا می‌رود، زمین تا چهل روز برای فقدان او گریان و عزادار است.» (طبرسی، ۱۳۶۸: ۴۶۵)

۶ امام علی علیه السلام فرمودند: خداوند به حضرت داوود وحی کرد: «إِنَّكَ نِعَمَ الْعَبْدِ لَوْلَا أَنْكَ تَأْكُلُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ وَلَا تَعْمَلُ بِيَدِكَ شَيْئاً؛ ای داوود! اگر از بیت‌المال تغذیه نمی‌کردی، و از دست‌رنج خودت امرار معاش می‌نمودی، چقدر بنده خوبی بودی.» پس حضرت داوود چهل صبح استغاثه نمود و به کار زره سازی مشغول شد و سرمایه زیادی به دست آورد (حر عاملی، ۱۴۱۶: ج ۱۷، ۳۷).

۷ عن الامام الحسن العسكري عليه السلام: «علامات المؤمن خمس: صلاة إحدى والخمسين، أى الفرائض اليومية وهى سبع عشرة ركعة و النوافل اليومية وهى أربع و ثلاثون ركعة، و زيارة الأربعين و التختيم باليمين و تعفير الجبين بالسجود و الجهر ببسم الله الرحمن الرحيم؛ نشانه‌های مؤمن پنج چیز است: خواندن ۵۱ ركعت نماز در يك روز (۱۷ ركعت واجب و ۳۴ ركعت نافله)، زیارت امام حسین علیه‌السلام در روز اربعین، داشتن انگشتر در دست راست، ساییدن پیشانی به خاک، و بلند خواندن بسم الله الرحمن الرحيم در نمازها.» (طوسی، ۱۴۱۱: ۷۸۷).

۸ جهت مطالعه بیشتر: رك قوام، ۱۳۸۴

۹ «انى لم اخرج اشراً و لا بطراً و لا مفسداً و لا ظالماً إنما خرجت لطلب الاصلاح فى امة جدى؛ من از روی شرارت و مفسده و یا برای فساد و ستمگری قیام نکردم، همانا من فقط برای اصلاح در امت جدم قیام کردم.» (مجلسی: ۱۳۶۳: ج ۴۴، ۳۲۹).

۱۰ «أنا قتيل العبرة لا يذكروني مؤمن الا استعبر؛ من كشته عبرت‌ها {اشك‌ها} هستم، هیچ مؤمنی مرا یاد نمی‌کند مگر اینکه عبرت می‌گیرد.» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ج ۳، ۲۳۹)